

En bortglömd teori om orsaken till hydrocefalus

Den kunskapsutveckling som drivs av modern medicinsk forskning uppfattas ofta som en evolutionsliknande process där teorier som inte lyckas överleva empirisk testning efter hand sorteras ut till förmån för sådana som är mer livskraftiga [1]. Men det har också föreslagits att andra mekanismer verkar bakom vetenskapliga teoriers föränderlighet – mekanismer som på ett lika viktigt men kanske mindre dramatiskt vis låter vissa teorier helt enkelt bli omoderna och glömmas bort utan att ämnet som teorin behandlar blir föremål för någon omfattande hypotesprövning eller diskussion [2].

Det öde som drabbade den svenske kyrkoherden Ericus Johannis Prytz teori om utveckling av hydrocefalus hos spädbarn kan kanske ses som en illustration av detta senare fenomen.

Kongenital hydrocefalus kan orsakas av flera olika typer av störningar i likvorcirkulationen. Tillståndet är med tanke på den karakteristiska ökningen i huvudomfång relativt lätt att uppmärksamma även för personer utan medicinsk skolning och har

varit känt inom den medicinska vetenskapen åtminstone sedan antiken.

Tidiga fallbeskrivningar har presenterats av Hippokrates och Galenos [3, 4] och på 900-talet beskrev Abu al-Kasim al-Zahrawi [3] försök till behandling genom dränage av cerebrospinalvätska från fontanelen. Den förste som påstod att orsaken till hydrocefalus är vätskeöverskott i hjärnans ventrikelsystem, inte vätskeansamling på hjärnans yta, uppges ha varit anatomen Andreas Vesalius. Han presenterade och drev sin tes i sitt stora verk »De humani corporis fabrica«, sjunde boken [3] från 1555. Den förste att rita av tillståndet i ett medicinskt sammanhang var sannolikt den italienske kirurgen Marco Aurelio Severino år 1632 [5]. De tidigaste effektiva behandlingarna introducerades mot slutet av 1800-talet [3].

En alternativ och numera bortglömd teori, förankrad i tidig modern europeisk teologi, presenterades dock alltså år 1632 av kyrkoherden Ericus Johannis Prytz i uppsatsen »Magia incantatrix« vilken förvaras i ett handskrivet exemplar på Linköpings stadsbibliotek [6]. I sitt arbete beskriver författaren

VERK AV DJÄVULEN
Hydrocefalus hos spädbarn är ett verk av Djävulen som via demoners benägna hjälp avlar sådan avkomma. Det hävdade den svenske kyrkoherden Ericus Johannis Prytz i sin lärda uppsats »Magia incantatrix« från 1632.

Foto: Linköpings stadsbibliotek / Iréne Stahre

barn som föds med onormalt stora huvuden och smala armar och som sällan lär sig att gå eller tala som resultatet av intimt umgänge mellan människor och demoner i manlig (incubus) eller kvinnlig (succubus) gestalt.

Frågan huruvida sådant umgänge verkligen skulle kunna leda till produktion av mänsklig avkomma var mot slutet av medeltiden kontroversiell. I sin diskussion av ämnet i den auktoritativa avhandlingen »Malleus maleficarum« (»Häxhammaren«) listar dominikanerbröderna Sprenger och Institoris ett antal argument mot det rimliga i detta. De anför till exempel att demoner är gjorda av ickemateriell substans, att Gud inte tillåter demoner att fortplanta sig samt att människor och demoner måste anses tillhöra olika arter och sålunda borde vara oförmögna att få livsduglig avkomma [7].

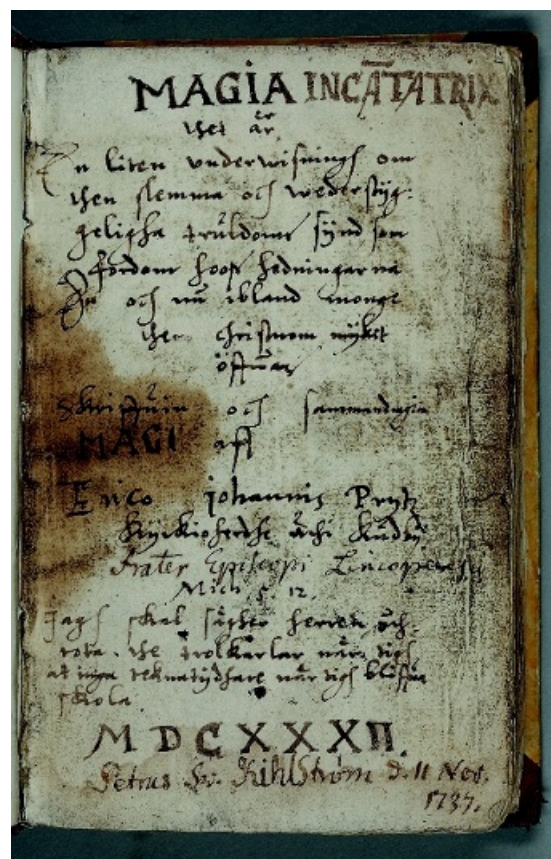
Som invändning mot dessa argument, och förlitande sig på auktoriteten hos Thomas av Aquino [8], hävdar dock dessa författare att demonerna i dessa fall helt enkelt fungerar som transportörer av mänsklig sädesvätska till mänskliga livmödrar. Således förvandlar sig demonen först till den kvinnliga succubusformen och emottar under samlag mänsklig säd från en man. Därefter kommer de antingen att förvandla sig själva till den manliga incubusformen eller överföra sädesceller till en annan demon som antagit denna form. Incubusdemonen kan därefter injicera de mänskliga sädescellerna i en människa av kvinnokön.

Ett problem med denna teori, som också framhölls av kritiker, var att häxor under flera tidigmoderna häxprocesser sägs ha beskrivit djävulens säd som onaturligt kall, vilket skulle kunna ses som ett tecken på att den förvarats på ett sätt som inte skulle ha tillåtit den att bevara sin livsduglighet. I en kritisk diskussion av denna invändning slår dock Francesco Maria Guazzo i början av 1600-talet fast att djävulen i dessa fall knappast haft något intresse av att producera avkomma som resultat av samlaget. Detta, menar Guazzo, innebär dock inte att demoner inte skulle kunna hålla sädesvätska varm om de så önskar [9].

Prytz framkastade idén om hydrocefala barn som ett resultat av intimt umgänge mellan demoner och människor efter medeltiden, ungefär vid tidpunkten för den så kallade vetenskapliga revolutionen. Vid denna tid var det faktum att umgänge mellan demoner och människor kunde leda till mänsklig avkomma okontroversiellt, inte minst tack vare akademiker som Sprenger, Institoris och Guazzo. Å andra sidan hade redan den första beskrivningen av hydro-

FERTILA DEMONER

Hydrocefala barn är resultatet av könsumgänge mellan människor och manliga eller kvinnliga demoner. Den förklaringen var mot slutet av medeltiden inte på något sätt kontroversiell. Den akademiska debatten gällde i stället frågan hur avlandet kunde gå till rent praktiskt. På detta samtida träsnitt börjar det kanske med ringdans.

ORIGINELL UPPSATTS

Uppsatsen »Magia incantatrix« från 1632, författad av kyrkoherden Ericus Johannis Prytz, förvaras i ett handskrivet exemplar på Linköpings stadsbibliotek.

Foto: Linköpings stadsbibliotek/ Iréne Stahre

cefalus som en störning i vätskeflödet i hjärnans ventrikelsystem alltså presenterats.

Ungefär 40 år senare kom Sverige att utsättas för ett cirka åtta år långt epidemiskt utbrott av massanklagelser om satanistiska barnkidnappingar som ibland kommit att kallas »Den stora svenska häxpaniken« 1668–76. Tecken på hydrocefalus kom dock inte att spela någon avgörande roll i identifieringen av misstänkta satanister under dessa händelser [10–13].

Föreställningen att hydrocefalus, och även spina bifida cystica, skulle kunna vara ett resultat av demonisk påverkan har enligt vissa beskrivningar funnits kvar i vissa områden i världen ända fram till vår tid [14]. Sådana tankar har emellertid inte kommit att spela någon större roll vare sig i hydrocefalusdiagnosens idéhistoria eller i historien om de tidigmoderna europeiska häxförföljelserna.

Däremot tycks teorin aldrig ha blivit uttryckligen vederlagd; den är ju egentligen inte oförenlig med senare teorier om hydrocefalus som en störning i likvorflöde, men ligger snarare på en annan förklaringsnivå. Teorin verkar ha bleknat och glömts bort sedan den med tidens gång blivit uppenbart och hopplöst omodern, såväl i sin allmänna stil och framtoning som i sina grundläggande antaganden om livets och materiens natur.

Rickard L Sjöberg

Centrum för klinisk forskning,
Centrallasarettet, Växjö

LÄS MER Referenslista <http://ltkiv.lakartidningen.se>